

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК –ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

**“Технология” факультети
“Ўзбекистон тарихи” кафедраси
“Маънавият асослари ва
диншунослик” фанидан**

Реферат

**Бажарди: 15-МТ-16 гуруҳ талабаси: Ўринбоев Азизбек
Қабул килди: Х. Жўраев**

Наманган-2016

МАНЗУ: Ўзбекистонда исломдан олдинги динлар

Режа

1. Зардуштийликнинг келиб чиқиши сабаблари ва маросимлари
2. Буддавийлик дини
3. Христианликнинг вужудга келиши

Дин жамият учун зарурий нарсаси, ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисмидир. У ижтимоий муносабатларни юзага келтирувчи ва амалга оширувчи омил сифатида намоён бўлади. Диннинг жамиятда бажарадиган ижтимоий, маънавий, руҳий вазифалари қуйидагилардан иборатдир:

Биринчидан, ҳар қандай дин ўз эътиқод қилувчилари учун тўлдирувчи, овитувчи вазифасини бажаради¹. Масалан, инсонда доимий эҳтиёж ҳосил бўлиши ҳодисасини олайлик. Инсон ўз ҳаёти, турмуш тарзи, табиат ва жамият билан бўлган муносабатлари жараёнида ҳаётининг мақсадларига эришиши иложсиз бўлиб кўринганида, унда қандайдир маънавий-руҳий эҳтиёжга зарурият сезган. Ана шундай эҳтиёж диний эҳтиёж эди. Дин бу ўринда маънавий-руҳий эҳтиёжни қондирувчи, тасалли берувчилик вазифасини бажарган ва ҳали ҳам бажармоқда².

Масалан, буддавийлик дини роҳибликни тарғиб қилар экан, бу дунёда орзу-ҳаваслардан, роҳат-фароғатдан воз кечган инсон нирвана ҳолатига эришгач, абадий роҳатда бўлишини тарғиб қилади. Ёки, христианликда ҳар бир христиан Исо Масихнинг қайтишига умид қилган ҳолда ҳаётнинг турли муаммоларини енгиб, сабр-бардош билан ҳаёт кечирадилар, чунки,

¹ Муҳамедов Н., Маънавий ва диний етуклик – давр талаби, ТИУ, 2009 йил В-133
² Ўша манба В-133.

христианлик Исо Масих қайтиб келгач барча издошларини саодатли ҳаётга етказишини тарғиб қилади.

Шунингек, ислом динида ҳам ҳар бир мусулмон бу дунёда эришмаган моддий ёки рухий орзу-истакларига охиратда эришишга ишонган ҳолда дунё орзу-ҳавасларига ортиқча берилмай, турмуш машаққатларига сабр қилади.

Иккинчидан, муайян дин ўз таълимот тизимини вужудга келтиргач, ўзига эътиқод қилувчиларни, жамоани шу таълимот доирасида сақлашга ҳаракат қилган ва ҳозирда ҳам шундай. Бу ижтимоий ҳодиса диннинг бирлаштирувчилик вазифаси деб аталади. Дин ҳамisha муайян ижтимоий, этник ва маънавий ҳаётнинг ўз таъсирида бўлишига интилади. Бу таъсирнинг мунтазамлигини таъминлаш мақсадида дин халқларнинг ижтимоий ҳаётига, ахлоқий муносабатларига, шунингдек, ҳатто адабиёти ва санъатига ҳам таъсир ўтказади.³

Масалан, яҳудийликда мазкур дин вакиллари бир мафкура атрофида сақлаб туриш учун уларни бир миллат ва ягона маслак эгалари эканликлари, ягона худо-Яхвенинг энг севимли бандалари эканликлари уқтирилади.

Христианликда ҳам эътиқод қилувчиларни бу динга янада кўпроқ жалб этиш учун диний меъморий, тасвирий, музика санъати турларидан унумли фойдаланилади⁴.

Учинчидан, ҳар бир дин ўз қавмлари турмушини тартибга солиш, назорат қилиш вазифасини бажаради. Динлар ўз урф-одатларининг, маросим ва байрамларининг қавмлари томонидан ўз вақтида, қатъий тартибга амал қилган ҳолда бажарилишини шарт қилиб қўяди.⁵

Масалан, ислом динини оладиган бўлсак, кунига беш маҳал намоз ўқиш, ҳар жума куни жума намозини жоме масжидларда адо этилиши, Рамазон ойида бир ой рўза тутилиши, Рўза ва Қурбон ҳайитларининг нишонланиши мусулмонларнинг ҳаёт тарзини тартибга солиб туради. Бу маросимлар

³ Н.Муҳамедов, Маънавий ва диний етуклик – давр талаби, ТИУ, 2009 й, Б-133

⁴ Аҳмедова М.А. "Фалсафа" Т., 2005 й –Б 295

⁵ Н.Муҳамедов, Маънавий ва диний етуклик – давр талаби, ТИУ, 2009 й, Б-134

ёрдамида ислом дини мусулмонларни, улар дунёнинг қайси бурчагида бўлмасинлар, деярли бир хил тарзда ҳаёт кечиришларини таъминлайди.

Дин вазифаларининг фалсафий, назарий жиҳатлари ҳам мавжуд. Бу вазифа инсонга яшашдан мақсад, ҳаёт мазмунини, дорулфано ва дорулбако дунё масалаларига ўз муносабатини билдириб туришидан иборатдир⁶.

Инсон дунёга келиб, ҳаёт деган неъмат унга ато этилган экан, мана шу неъматдан тўлалигича фойдаланишга иштиёқманд бўлади. Мана шу хоҳишни тўлдириш учун баъзида инсонга хос бўлмаган жирканч ишларни қилишдан тап тортмайдилар. Инсондан мана шундай хатти ҳаракатни содир бўлиши оила аъзоларига, фарзандларига, атрофидаги кишиларга салбий таъсир кўрсатади. Бу эса жамиятда барқарорликни бузилишига сабаб бўлади.

Халқнинг тарихи онги унинг ижтимоий тафаккури орқали умуминсоний қадриятлар ҳисобланган ватанпарварлик, одамийлик, ҳаққонийлик, ахлоқ-одоблилик, ахиллик, меҳр-оқибатлилиқ каби юксак инсоний фазилатлар ва олий мақсадларга эга жамиятни қуриш билан доимо узвий боғлиқ бўлиб қолади.

Ўтмиш ва ҳозирда ҳам маънавий ҳаётимизнинг таркибий қисми ҳисобланган исломнинг ҳуққ-атворимизнинг, руҳиятимиз ва турмуш тарзимизни мустаҳкамлашдаги хизматини унутиш мумкин эмас. Аммо, катта сиёсат, давлат ишларида, замонавий халқаро муносабатларни самарали бошқаришда илм-маърифат ва умум инсоний дунёвий қонун-қоидаларга риоя қилиш давр талабидир⁷.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади⁸.

Россиялик ҳуқуқшунос олим Леонид Сюкияйнен тўғри эътироф этганидек, ислом биргина диндан иборат бўлиб қолмай, айна вақтда у ақида (эътиқод) ва ҳуқуқ ҳамдир, алоҳида ажралиб турувчи ўзига хос маданият,

⁶ Аҳмедова М.А. "Фалсафа" Т., 2005 й -Б 296

⁷ Жабборов И., Жабборов С.. Жалон динлари тарихи 3,4-бетлар

⁸ Миллий ғоянинг асосий тамойиллари. -Б.18.

жумладан ҳукукий маданиятдир. Мусулмон ҳукуки – умумжаҳон маданиятининг сезиларли қисми, замонамизнинг мустақил ҳукукий тизимларидан биридир. Мусулмон ҳукуқининг асослари нафақат мусулмонларнинг ютуқлари, балки умумжаҳон ҳукукий амалиётига қўшилган муносиб ҳиссадир”⁹.

Мусулмон ҳукуки нафақат мусулмон ҳукуки, балки умумжаҳон ҳукуқини шаклланишига хизмат қилгувчи омилдир, деб таъриф беради.

Дарҳақиқат, бу дин бутун инсонларни ўртасидаги ҳақ-ҳуқуқларни ажратиб беради. Хусусан, савдо маданиятидаги инсонларни ўртасидаги бир-бирларини ҳақ-ҳуқуқлари бўладими, оиладаги аёлларни ҳақлари бўладими буларни барчасини ҳақларини ажратиб берган диндирки, инсонни ҳаёти учун ахлокий урф одатларни инсоният онгида шаклланишига сабаб бўлди.

Хусусан, Ислом дини дунё маданияти ривожига юксак ҳисса қўшди. Бу нарсасалбчиларни Қуддусга юришидан сўнг яққол намоён бўлди.

Германиялик файласуф олим Гегел ислом дини ҳақида “Нур Шарқдан таралади”, деб таъриф беради.

Динни дунё цивилизациясига қўшган ҳиссаларини эътироф этишда, бу динни дунё тараққиёти учун ижтимоий, маданий, маърифий ўрни қанча буюк бўлганлигини пайқаб олиш қийин эмас.

Зардуштийликнинг келиб чиқиши сабаблари ва маросимлари

Зардуштийлик дини эрамиздан аввалги VII-VI асрларда Ўрта Осиё ва Қадимий Эронда юзага келган диндир. Бу дин Заратуштра (ёки Зардуст, ёки Зароастр) номи билан боғлиқ. Тадқиқотчилар ўртасида Зардуштийликнинг тарихда бўлган ёки бўлмаганлиги борасида турли фикрлар мавжуд. Баъзилар уни тарихий шахс деб билишса, яна бошқалар уни афсонавий шахс деб ҳисоблайдилар.

Зардуштийликка тахминан 2700 йил олдин Хоразмда яшаган тарихий шахс Зардушт Сепитома асос солган. Зардушт илоҳиётшунос, файласуф,

⁹ Сюкияйнен. Л. Мусулмон ҳукукий маданияти ва дунёвий маърифий давлат (Россия ва Марказий Осиё мисолида) // Ислом ва дунёвий маърифий давлат. З.И.Мунавваров ва В.Шнайдер-Детерснинг умумий таҳрири остида. – Т.: 2003.Б.80–87.

шоир ва табиатшунос олим ва мутафаккир сифатида жамият тараққиётига тўсқинлик қилаётган қабилавий диний эътиқодларнинг ўрнига, элатларни бирлаштирувчи, яккахудолик белгиларига эга, янги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муносабатларга мос диний тизимнинг асосини ишлаб чиққан.

Зардуштнинг туғилган ва илк диний фаолиятини бошлаган жойи тўғрисида икки фикр мавжуд: биринчиси «ғарб теорияси» бўлиб, унга кўра Медиа (ҳозирги Эрон ҳудудида) Зардуштнинг ватани ва зардуштийликнинг илк тарқалган жойи ҳисобланади. Бу фикр тарафдорларининг далили - биринчидан зардуштийликнинг Қадимий Эрон ҳудудларида кенг тарқалганлиги бўлса, иккинчидан зардуштийликнинг муқаддас китоби саналмиш Авестонинг бизгача этиб келган нусхаси қадимий эрон-пахлавий тилида ёзилганлигидир¹⁰.

Яна бир бошқа фикр «Шарқ теория»си бўлиб, бунга кўра Зардушт ватани ва зардуштийликнинг илк тарқалган жойи Хоразм ҳисобланади ва кўпчилик манбашунослар шу теория тарафдоридирлар. «Биринчи муқаддас олов – Атархурра Эран-веж (баъзи манбаларда Айриан веджа)да ёқилди дейилади¹¹. Мазкур ҳудуд географик ва иқлимий тавсифига кўра Хоразмга тўғри келади. Хоразм биринчи бўлиб Зардуштийлик муқаддас олови «Атар - хурра» ёқилган ва Ахурамазда Зардушт билан боғланган жой ҳисобланади. Зардуштийликнинг асосий манбаси ҳисобланган Авестода: «биринчи бор муқаддас олов «Атархурра» «Эран-веж» (баъзи манбаларда «Айриан веджа»)да ёқилди» дейилади.

«Эран-веж»нинг географик ва иқлимий тавсифи Хоразмникига тўғри келади.

«Зардушт» сўзи қадимги форс тилида *уштра* – туя, зарат – сарик, яъни кекса туячи, туячилар авлоди деган маъноларни англатади. Қадимги Грек манбаларида мутафаккир зороастр (грекча *астрон* – юлдуз деган маънони англатади), яъни донишманд мунажжим деб юритилади.

¹⁰ Насриддинов А.Н., Тоҳирова Н.А., Тоиров С.Т. Диншунослик. – Т.:2006. – Б.23.

¹¹ Йўлдошхўжаев Ҳ. Ва бошқалар. Диншунослик: Маърузалар матни. – Т., 2000. – Б.38.

«Зардуштийлик» атамаси мазкур динга нисбатан Ўрта асрлардан бошлаб кўлланилган. Зеро, Зардуштнинг диний таълимотни ишлаб чиқишдаги бекиёс хизматлари инобатга олинган бўлса керак. Бунгача у Мазда Ясна, яъни мутлақ оқил зотга сиғиниш деб аталган¹².

Авестода Ахурамазда томонидан берилган «Барокот ва нажот» соҳиби бўлган бир қатор мамлакатларни зикр этилади ва уларнинг энг биринчиси деб, «дунёда ҳеч нарса унинг чиройига тенг кела олмас Эран-веж», кейин «одамлар ва чорва подаларига мўл» Согд (Суғд), «Қудратли ва муқаддас» Моуру (Марв), «Баланд кўтарилган байроқлар мамлакати» Батхи (Бактрия) зикр этилади.

Авестода, шунингдек, Зардушт туғилган ва ўз фаолиятини бошлаган юрт ҳақида ҳам маълумот берилади. Айтилишича, «Шундай мамлакатни кўп сонли лашкарларни ботир саркардалар бошқарадилар, баланд тоғлари бор, яйлов ва сувлари билан гўзал, чорвачилик учун барча нарса муҳайё, чуқур, сувга мўл кўллари бор, кенг қирғоқли ва кема юрар дарёлари ўз тўлқинларини Иската (Скифия), Паурута, Моуру (Марв), Харева (Ария) Бава (Суғд ҳудудида), Хивайризима (Хоразм) мамлакатлари томон элитувчи дарёлари бор».

Шубҳасиз, «Кенг қирғоқли, кема юрар дарёлар» бу Аму ва Сирдарё бўлиб, Авесто тасвирлаган мазкур шаҳарлар Ўрта Осиё шаҳарларининг бу икки дарё қирғоқларида жойлашганларидир.

Шунга асосланиб, биз Зардуштнинг ватани, Зардуштийликнинг илк макони ва Авестонинг келиб чиқиш жойи деб Хоразм, Суғд, Фарғона ёки Бактрияни айта оламиз.

Авестонинг «яшт» қисмида баён этилишича Зардуштнинг ватандошлари унга ишонмайдилар, ва унинг таълимотини қабул қилмайдилар. Зардушт ватанни тарк этиб, қўшни давлатга кетади, у ернинг маликаси Хутоаса ва Шоҳ Виштаспанинг хайрихоҳлигига эришади, улар Зардушт таълимотини қабул қиладилар. Натижада қўшни давлат билан уруш бошланиб, Виштаспа

¹² Авесто: Яшт китоби/ М.Исҳоқов таржимаси. – Т., 2001. – В. 36.

ғалаба қозонади. Шундан сўнг бу таълимот халқлар ўртасида кенг тарқала бошлаган.

Шоҳ Виштаспа фармонига биноан Зардуштнинг 1200 бобдан иборат пандномаси Авестонинг қадимий қисми «Готни» ёзиб шоҳнинг оташкадасига топширган.

Зардуштийлик таълимоти. Зардуштийлик таълимоти Ўрта Осиёда ибтидоий даврда мавжуд бўлган табиат кучларини илоҳийлаштирувчи эътиқодларга нисбатан прогрессив, монотеистик таълимотдир. У беҳуда қон тўқувчи қурбонликлар, ҳарбий тўқнашувлар, босқинчилик урушларини қоралаб, ўтроқ, осойишта ҳаёт кечиришга, меҳнатга, деҳқончилик, чорвачилик билан шуғулланишга даъват этади.

Моддий ҳаётни яхшилашга уринишни ёвузликка қарши кураш деб ҳисоблайди. Зардуштийлик динида кўрик ер очиб уни боғу роғга айлантирган одам илоҳиёт раҳматига учрайди, аксинча, боғлар, экинзорларни, суғориш иншоотларини бузганлар қатта гуноҳга қолади. Зардушт ўз таълимоти билан инсонларга тинч-тотув яшашни, ҳалол меҳнат қилишни ўргатмоқчи бўлади. У ўз таълимотини инсонларнинг бу дунёдаги ҳаётига яраша нариги дунёдаги тақдири ҳал бўлажак, ҳар бир инсон ўлгандан сўнг ўзининг бу дунёдаги қилмишига яраша ёки абадий роҳат - жаннатга, ёки ёмон ишлари кўп бўлса на хурсандлик ва на ҳафалик кўрмайдиган аросат жой - мисвонгатуға тушади, деган ғояга асослантирган.

Зардуштийлик таълимотининг асоси олам қарама-қаршиликлари кураши асосида қурилган. Яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва қоронғулик, ҳаёт ва ўлим ўртасида абадий кураш давом этади. Барча яхшиликларни Ахурамазда ва барча ёмонликларни Анхрамайню ёки Ахриман ифодалайди.

Ахурамазда инсонларга эзгу ишларни баён этиб, уларга амал қилишни, ёмон ишларни баён этиб, улардан сақланишни буюради.

Зардуштийликда имон учта нарсага асосланади: фикрлар софлиги, сўзнинг собитлиги, амалларнинг инсонийлиги, ҳар бир Зардуштий кунига

беш марта ювиниб, покланиб, қуёшга қараб уни олқишлаб сиғиниши шарт бўлган.

Зардуштийлик ибодатхоналарида доимий равишда олов ёниб туради. Уларда дунёдаги тўрт унсур - сув, олов, эр ва ҳаво улуғланади.

Зардуштийлик дафн маросими ўзига хос бўлиб, ўлганлар бир неча паст, баланд «сукут миноралари» - дахмаларга солинади, у эрда мурдаларнинг гўштлирини қушлар эб, суякларини тозалайди. Гўштдан тозаланган суяклар минора ўртасидаги кудукқа сочиб юборилади. Бунда «ҳалол» билан «ҳаром»нинг бир-бирига яқинлашмаслигига эришилади¹³.

Зардуштийлик дини жаҳон миқёсида энг қадимги динлардан бири ҳисобланиб, эрамиздан аввалги VII-VI асрлар Ўрта Осиё, Озарбайжон, Эрон ва Кичик Осиё халқларининг эътиқодод қилувчи динлари ҳисобланган.

Эроншоҳлар даврида Эронда расмий давлат динига айланган. Бироқ бу даврда уни руҳонийлар, зодагон ҳокимлар ўз манфаатларига бўйсундирганлар.

Ўрта Осиёда ислом дини ёйилгунига қадар, зардуштийлик маҳаллий халқларнинг асосий динлари ҳисобланган.

Ҳозирги кунда зардуштийликка эътиқод қилувчилар сони кескин камайиб кетган. Улар Ҳиндистоннинг Бомбай, Гужарот штатларида (115.000га яқин) ва Эроннинг баъзи чекка вилоятларида сақланиб қолганлар. Бомбайда зардуштийларнинг маданий маркази Кома номидаги институт фаолият олиб боради.

Зардуштийликнинг асосий манбаси ва муқаддас китоби ҳисобланади. Авесто Ўрта Осиё, Эрон, Озарбайжон халқларининг исломгача даврдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, диний қарашлари, олам тўғрисидаги тасаввурлари, урф-одатлари, маънавий маданиятини ўрганишда муҳим ва ягона манбадир. Унинг таркибидаги материаллар қарийб 2 минг йил давомида вужудга келиб, авлоддан-авлодга оғзаки равишда кўчиб борган.

¹³ Насриддинов А.Н., Тоҳирова Н.А., Тоиров С.Т. Диншунослик. – Т.:2006. – Б.23.

Ахурамазданинг расмий тус олишига қадар унинг Зардушт орқали ваҳй қилинган илоҳий хабарлари Турон ва Эрон замини халқлари орасида асрлар давомида турли диний маросимлар, дуолар, мадҳлар, сура ва оятлар сифатида йиғила бошлаган. Булар Зардуштнинг ўлимидан кейин китоб холида жамланган ва «Авесто» (ўрнатилган, қатъий қилиб белгиланган конун-қоидалар) деб ном олган.

Афсуски, бу энг қадимги ёзма адабиёт, ахлоқ-одоб қоидаларини ўзида мужассамлаштирган асар бизгача тўлиқ этиб келмаган. Авесто ҳақида буюк олим Абу Райхон Беруний шундай ёзади: «Йилнома китобларида бундай дейилган: Подшоҳ Доро ибн Доро хазинасида (Абистонинг) ўн икки минг қорамол терисига тилло билан битилган бир нусхаси бор эди. Искандар оташхоналарни вайрон қилиб уларда хизмат этувчиларни ўлдирган вақтда уни куйдириб юборди. Шунинг учун ўша вақтдан бери Абистонинг бешдан учи йўқолиб кетди».

Авестонинг Александр Македонский томонидан Грецияга олиб кетилгани, зарур жойларини таржима эттириб, қолганини куйдиртириб юборганини, ўн икки минг қорамол терисидаги тилло матн ҳақидаги (Табарийда 12000 пергамент) кейинги даврларда яратилган Зардуштийлик адабиётида («Бундаҳишин», «Шаҳрихон Эрон», «Денкард» (IX аср), «Арда Вираф-намак» (IX аср), «Тансар хатлари» (VI аср), «Муруж аз-заҳаб», «Форснома» ва бошқа маълумотлар бор. Бу асарларда юнонийлар оташхоналарни вайрон қилганлари, ибодатхоналар бойликларини талон-тарож этганлари, дин арбобларини ўлдириб, асир олиб кетганликлари ҳақида ёзилади. Ҳозир бизгача этиб келган Авесто, Берунийнинг ёзишича, аслининг бешдан икки қисми холос. Авесто ўттиз «наسخ» эди, мажусийлар қўлида ўн икки насх чамаси қолди».

Ёзма манбаларга кўра ҳақиқатан ҳам Авесто авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб, асрлар оша яширин сақланган. Даставвал (1 ёки 2 асрларда) Аршакийлар даврида Авесто қисмларини тўплаш бошланган. Кейинча Сосонийлар даврида, Ардашер Папакан (227-243) даврида ёзиб олинган.

Айниқса, Шопур (243-273) даврида астрология, табобат, риёзиёт ва фалсафага оид қисмлари ёзиб олинди, ҳамма қисмлари тартибга келтирилган, кейинчалик бу асосий матн тўлдириб борилган. Авестонинг ана шу тўлдирилган нусхасининг икки тўлиқ қўлёзмаси Ҳиндистонда сақланади: бири Бомбайда зардуштийларнинг маданий маркази бўлмиш Кома номидаги институтда, иккинчиси Калкуттадаги давлат кутубхонасида. Ҳар иккаласи парфян ёзувида.

Бизнинг фикримизча, Жанубий Уралдаги ўтга сиғинувчи халқларнинг дини ҳали маслак, назарий жиҳатдан ишлаб чиқилмаган бўлса керак. Авестонинг 13,17,149 яшларида аирия, туирия, саирима, саина, даха қабилалари зардуштийлик динини қабул қилишди.

Натижада Авестонинг энг қадимги қисмлари, яшлар юзага келади. Инсоният тарихида биринчи бўлиб Зардушт инсонларнинг бу дунёдаги ҳаётига яраша нариги дунёдаги тақдири ҳал бўлажаги ҳақидаги таълимотни юзага келтирди.

Авестонинг сақланиб қолган тўртта китобидан биринчисининг номи «Вадовдот» (девларга қарши қонун) деб аталади. У йигирма икки боб бўлиб, асосан Зардушт билан Ахурамазданинг савол-жавоблари ва мулоқотларидан иборат. Иккинчи китоб «Ёсин» деб аталади. Ва унинг мазмунини асосан Зардуштнинг хатлари (номалари) ёки «Гат»лари ташкил этади. У етмиш икки «Ҳа», яъни башоратдан иборатдир. Биринчи башоратда табиат ва ҳалолликлар ҳукмдори, ҳамма нарсани биладиган ва ҳамма нарсага қодир Ахурамазданинг ваҳйлари ҳақлигига имон келтиришга доир дуолар мавжуддир. Учинчи китоб «Виспорат» деб номланган. У йигирма тўрт бобдан иборат бўлиб, оламни билишга доир панд-насихатлардан иборатдир. Уни ибодат намозлари йиғиндиси ҳам дейишади. Айни пайтда «Ёсин»га қўшимча ҳисобланади. Тўртинчи китоб «Бундахаш» деб аталиб, у қадимий Эрон (пахлавий) тилида ёзилган. Унда худонинг золим кучларга қарши

курашда улуғловчи ўзига хос йигирма иккита қадимий қўшиқлар мажмуаси жой олган¹⁴

1. Буддавийлик дини ва таълимоти

Буддавийлик - учта дунё динлари ичида энг қадимийси ҳисобланиб, эрамиздан аввалги VI-V асрларда Ҳиндистонда юзага келган. Бу динга эътиқодод қилувчилар, асосан, Жанубий, Жануби-Шарқий ва Шарқий Осиё мамлакатларида, Шри-Ланка, Ҳиндистон, Непал, Бутан, Хитой, Сингапур, Малайзия, Монголия, Корея, Ветнам, Япония, Комбодже, Бирма, Тайланд, Лаосда ва қисман Европа ва Америка қитъаларида, Россиянинг шимолий минтақалари - Бурятия, Қалмиқистонда истиқомат қиладилар.

Ҳозирги кунда дунёда буддавийликка эътиқодод қилувчилар сони қанчалиги аниқланмаган, чунки кўпгина мамлакатлар ҳуқуқ нормаларига кўра қайси динга эътиқодод қилувчилар сони қанча деб ҳисобот ишлари олиб борилмайди. Бироқ тахминан олинганда ҳозирги кунда дунёда буддавийлар сони 400 млн.га яқин бўлиб, улардан 1 млн.га яқини монахлардир.

Бу дин қандай сабабларга кўра вужудга келган? Сиддхартха яшаган даврда Ҳиндистонда дастлабки давлатлар вужудга келаётган эди. Бу ҳодиса жуда мураккаб, оғир шароитда юз берган.

Чунки, у Ҳиндистон аҳолиси паст табақаларининг аҳолини янада ёмонлаштириб юборган. Энг муқаддас деб ҳисобланган қадриятлар ҳам ўз аҳамиятини йўқота бошлаган. Одамлар бу ҳолатни жамият инқироzi деб қабул қилганлар.

Шундай шароитда одамларда қандайдир умумий нажотга муҳтожлик пайдо бўлган. Натижада, бу муҳтожликнинг акс садоси сифатида буддавийлик - нажот дини вужудга келган. Бу дин кастачилик тартибини инкор этган¹⁵.

¹⁴ Насриддинов А.Н., Тоҳирова Н.А., Тоиров С.Т. Диншунослик. - Т.:2006. - Б.25.

¹⁵ Ҳасанов А. Жаҳон динлари маърузалар матни.

Буддавийлик бундан 2500 йилдан аввалроқ Ҳиндистонда диний фалсафий таълимот сифатида вужудга келиб, унда кўплаб қонуний манбалар ва кўп сонли диний йўналишлар мавжуддир.

Буддавийликнинг турли миллатлар томонидан кенг қабул қилиниши ва унинг кенг доирада тарқалиб кетишининг сабаби унинг турли миллий ва диний анъаналар билан кириша олиши бўлиб, бу нарса буддавийликнинг ҳаётнинг барча соҳалари, жумладан, диний, маданий, сиёсий ва иқтисодий қатламларга кириб боришига сабаб бўлди.

Буддавийликни дин ёки фалсафа, идеология ёки маданият қонунлари тўплами ёки ҳаёт тарзи деб баҳолаш мумкин.

Ҳозирги буддавийликка эътиқодод қилиб келаётган шарқ мамлакатларидаги буддавийлик таълимотини ўрганиш у ердаги сиёсий-иқтисодий, маънавий маданиятини тушунишнинг асосий омилларидан ҳисобланади. Бу давлатларда буддавийлик қоида ва анъаналари буддавийликка эътиқодод қилувчилар назарида марказий ҳукумат қонунларидан кўра устун туради. Бу нарса замирида буддавийликнинг потенциал кучи ётади.

2. Буддавийлик асосчисининг шахси. Буддавийлик асосчиси ҳақиқий тарихий шахсдир. Бу кўплаб буддавийлик билан шуғулланган тадқиқотчи олимлар бизгача этиб келган манбалар асосида исбот қилганлар. Буддавийлик асосчиси ҳақида хабар берувчи фолклор ва бадиий адабиётлар уни Сиддхартга, Гаутама, Шакямуни, Будда, Тадхагата, Джипа, Бхагаван каби исмлар билан зикр этадилар. Бу исмларнинг маёнолари қуйидагича: Сиддхартха - шахсий исми, Гаутама - уруғ исми, Шакямуни - шаклар ёки шакия қабиласидан чиққан донишманд, Будда - нурланган, Тадхагата - шундай қилиб шундай кетган, Джина - ғолиб, Бхагаван - тантана қилувчи. Бу исмлар ичида энг машҳури Будда исми бўлиб, шу исмдан унинг динига буддавийлик (буддизм, буддийлик) номи берилган.

Ҳозирги кунда Будданинг бешта биографияси маълумдир: «Махавосту» - эрамининг II асрида ёзилган, «Лалитавистара» - эрамининг II-III

асрларида юзага келган, «Буддахачарита» - Будда файласуфларидан бири Ашвагхошей томонидан эрамизнинг I-II асрларида яратилган, «Ниданакатха» - эрамизнинг I-асрида ёзилган ва «Абнихишкрамансутра».

Бу биографиялар орасидаги асосий зиддият Будданинг қайси йилларда яшаганлиги хусусидадир. Улар эрамиздан аввалги IX-III асрлар орасидаги турли муддатларни кўрсатадилар. Расмий буддавийлик ҳисобига кўра эса Бутама - Будда эр. ав. 623 йилда туғилиб, 544 йилда вафот этган. Бироқ, кўпчилик тадқиқотчилар унинг туғилиши эр. ав. 564 йилда, ўлими эса 483 йилда деб ҳисоблайдилар. Баъзан 560 - 480 деб тўлиқ сонлар билан кўрсатадилар¹⁶.

Юқорида зикр қилинган биографияларда Будданинг ҳақиқий ҳаёти билан унинг афсонавий ҳаёти ўзаро қоришиб кетган.

Сиддхартха Шакия қабиласининг подшоҳларидан бири Шуддходананинг ўғли эди. Унинг саройи Химолай тоғлари этагида Капилавасти деган қишлоқда бўлган. (Ҳозирда Непал ҳудудида). Онаси - малика Майя. Подшоҳ ўғлини орзу ҳаваслар оғушида тарбиялар, уни ҳеч бир камчиликсиз катта қилади. Улғайиб қўшни подшоҳлардан бирининг қизи Яшадхарага уйланади ва ўғил кўриб, унга Рахула деб исм қўяди.

Ҳеч бир қийинчилик ва камчилик кўрмай ўсган бола Сиддхартха иттифиқо қариган чолни, беморни, оғир меҳнатли бир роҳибни учратади. Бундан қаттиқ таъсирлаган шахзода инсониятни қийинчилик ва азобдан қутқариш йўллари ахтариб саройни ташлаб кетади. Бу вақтда у 30 ёшда эди. У бешта роҳибга кўшилиб, улар билан қишлоқма-қишлоқ кезиб юради. Кўп вақт бу роҳибларга ҳамроҳлик қилиб, уларнинг йўлларида маълум мақсад йўқлигини ва бу йўл ўз олдига қўйган мақсади - инсониятни азоб укубатдан қутқаришга олиб бормаслигини англайди ва роҳиблар жамоасидан ажралади.

¹⁶ Насриддинов А.Н., Тоҳирова Н.А., Тоиров С.Т. Диншунослик. - Т.:2006. - Б.25.

У чакалакзор ўрмонларда кезиб, чарчаб бир дарахти тагида дам олиш учун ўтиради ва ўзига токи ҳақиқатни топмагунча шу эрдан турмасликни ваъда беради.

Бу ўтиришнинг 49 куни унинг қалбидан «Сен ҳақиқатни топдинг» деган садо келади. Шу пайтда унинг кўз олдида бутун борлиқ намоён бўлади. У ҳамма жойда шошилиш, каёкқадир интилишни кўради. Ҳеч бир жойда осудалик йўқ эди. Ҳаёт ниҳоясиз узоқликни кўзлаб ўтиб кетаётган эди. Инсон ақли этмас бир куч - Кришна - яшаш, мавжуд бўлиш умиди барчанинг тинчини бузар, ҳалок қилар ва яна қайта яратар эди. Мана энди Будда кимга қарши курашиш кераклигин англади. Шу ондан у Будда - нурланган деб аталди. У тагида ўтирган дарахт эса - нурланган дарахт деб атала бошлади.

Будда ўзининг биринчи даъватини Варанаси яқинидаги Ришипатана боғида, ўзининг беш роҳиб дўстларига қилди ва ўшалар унинг биринчи шогирдлари бўлдилар.

Шу кундан бошлаб Будда ўз шогирдлари билан қишлоқма-қишлоқ юриб ўз таълимотни тарқатиб ўзига янги издошлар орттиради. Будда 40 йил давомида ўз таълимотини Ҳиндистоннинг турли жойларига этказади ва 80 ёшида Куштнагара деган жойда дунёдан ўтди. Унинг жасади ҳинд удумига кўра у эрда куйдирилиб, унинг хоки 8 та будда жамоаларига бўлиб юборилди ва ҳар бир жамоа уни дафн этган жойида ибодатхона барпо этди.

Будданинг ҳаёти ҳақида турли афсоналар ҳам тўқилган. Бу афсоналарда айтилишича, Будда кўп йиллар давомида эр юзидаги турли мавжудотлар қиёфасида қайта туғилган: 84 марта руҳоний, 58 марта подшоҳ, 24 марта роҳиб, 13 марта савдогар, 18 марта маймун, 12 марта товук, 8 марта ғоз, 6 марта фил шунингдек балиқ, қурбақа, каламуш, қуён каби қиёфаларда қайта туғилган. Жами 550 марта қайта туғилган. У доимо қаерда, қай қиёфада туғилишини ўзига ўзи белгилаган.

Сўнгги марта уни худолар инсониятни тўғри йўлга бошлаши учун инсон қиёфасида яратганлар. Бу афсоналарнинг баъзиларига кўра эр юзида Гаутамага қадар 6 та будда ўтган. Шунинг учун буддавийликнинг баъзи

муқаддас жойларида 7 та ибодатхона барпо этилган. 7 та Ботха дарахти ўтказилган. Баъзи афсоналар 24 та Будда авлоди ўтган деса, баъзилари минглаб Буддалар ўтган деб даъво қилади.

Буддавийлик манбалари. Буддавийлик таълимоти бир қатор девон шаклига келтирилган тўпламларда баён қилинган. Улардан энг асосийси Трипитака (ёки Типитака) - уч сават маёносини англатади. У уч қисмдан иборат бўлганлиги учун шундай ном билан аталган. буддавийликнинг бу ёзма манбаси ҳозирги даврда Шри-Ланкада сақланиб қолган. У эраизмнинг бошларида шаклланган. Улар - будда тарғиботининг ҳақиқий баёни ҳисобланган сутра матнлари (сутта-питака), раҳбонийлик ахлоқи ва хонақоҳлар низомларига бағишланган виная матнлари (виная-питака), буддавийликнинг фалсафий ва психологик мғаммоларини баён қилиб беришга бағишланган абхидхарма матнлари(абхидхарма-питака)дан иборат. Кейинчалик шаклланган санскрит, хитой, тибет, кхмер ва япон тилларидаги буддавийликка оид адабиётлар анча кенг тарқалган, аммо уларнинг тарихий қиймати камроқ. Будда ҳаётига тегишли ривоятларнинг барчаси Трипитакада жамланган.

2. Христианликнинг вужудга келиши ва унинг оқимлари

Христианлик дини буддавийлик ва ислом динлари қаторида жаҳон дини ҳисобланади. Бу дин ўзига эътиқодод қилувчиларнинг сони жиҳатидан жаҳон динлари орасида энг йириги ҳисобланади. Унга эътиқодод қилувчиларнинг сони 1 млрд. 600 млн. бўлиб, бу сон дунё аҳолисининг деярли учдан бирига тўғри келади.

Христианлик асосан Европа, Шимолий ва Жанубий Америка, Австралия қитъаларида ҳамда қисман Африка қитъасининг жанубий қисмида ва Осиё қитъасининг шарқий қисмида тарқалган.

Христианлик эраизмнинг бошида Рим империясининг шарқий қисмида Фаластин эрларида вужудга келди. Исо Масих (Иисус Христос) Библиянинг хабар беришига кўра, христианлик таълимотининг асосчиси бўлиб, у Рим

империяси ташкил топганининг 747 йили Фаластиннинг Назарет қишлоғида бокира қиз Марямдан Худонинг амри билан дунёга келди. Янги эранинг бошланиши ҳам Исо Масихнинг дунёга келиши билан боғлиқ.

Исо 30 ёшга кирганидан кейин Иордан дарёси бўйида Иоан Чўқинтирувчидан чўқинтиришни қабул қилган ва даъваткорлик фаолиятини бошлаган. Унинг атрофида шогирдлари, қариндош-уруғлари ва яқинларидан иборат маслакдошлар гуруҳи шаклланган. Гуруҳнинг асосини Исонинг 12 шогирди – апостоллар (грекча *апостолс* – вакил ёки арабчада хаварийлар деган маъноларни англатади) ташкил этган. Исо гуруҳ аъзолари билан биргаликда Фаластин бўйлаб саёҳат қилиб, одамларни ягона худога сиғинишга даъват этган, беморларни даволайдиган, мўжизалар кўрсатган. Исо ташвиқотларда одамларга ягона худо ердаги одамларнинг яратувчиси эканлигини, худонинг ерда илоҳий подшолик ўрнатилиши тўғрисидаги хабарини одамларга етказиш мақсадида ўзининг вакил қилиб юборганлигини айтган. Одамларнинг маънавий тушкунликдан халос бўлишлари ва илоҳий ҳақиқатга эришишлари йўлида ўзини, (яъни Исони) худонинг ўғли, худо ва одамлар ўртасидаги воситачи сифатида тан олишларига ва унинг таълимотини қабул қилишга даъват этган¹⁷.

Эрамизнинг бошларида яҳудийлар ҳокимиятнинг уч табақаси билан боғлиқ оғир тушкунликни бошдан кечирар эдилар. Бир томондан Рим императори ва унинг жойлардаги ноиблари, иккинчи томондан Фаластин подшоҳи Ирод Антипа, учинчи томондан эса руҳонийлар халқни турли солиқлар ва мажбуриятлар билан кўмиб ташлаган эдилар. Худди шу даврда яҳудийлар ўртасида кутилаётган халоскорнинг келиши яқинлашиб қолганлиги ҳақида хабар тарқатувчилар пайдо бўлди. Улар халқни кутилаётган халоскор келишига тайёрлаш учун чиққан эдилар. Шунда Исо Масих яҳудийликни ислоҳ қилиш ва уни турли хурофотлардан тозалаш ғояси билан чиқиб, христиан динига асос солди. Яҳудийлар уни ва унинг

¹⁷ Нарбеков А.В. "Динунослик асослари: уқув қўлланмаси". Т., "Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси". 2007.

издошларини Фаластиндан қувғин қилдилар. Исонинг 33 ёшида фитначиликда айблаб қатл этишга ҳукм қилдилар.

Манбаларда қайд қилинишига кўра, Исо дастлаб диний қарашларни Фаластиннинг Капернаум шаҳри атрофида жойлашган қирликларда тарғиб қилишдан бошлаган («Нагорная проповедь»)¹⁸.

Исо номига қўшилувчи Масих сўзи қадимий яҳудий тили - ивритдаги «мошиах» сўздан олинган бўлиб, «силанган» ёки «сийланган» маёноларини беради. Грекчада бу сўз «христос» («чристос») шаклига эга. Бу диннинг «христианлик» ёки «масихийлик» деб аталиши ҳам шу сўзлар билан боғлиқ. Бундан ташқари христианлик Исо Масихнинг туғилган қишлоғи - «Назарет» билан боғлаб, назронийя деб ҳам аталган. Кейинчалик бу ном насронийя, насронийлик шаклини олган.

Исо Масих ўз таълимотини ўзининг 12 ўқувиси Апостоллар - Ўаворийларга ўргатди. Улар эса Исонинг вафотидан кейин устозларининг таълимотларини ҳар бирлари алоҳида-алоҳида тарзда китоб шаклига келтирдилар. Бу китоблар Библиянинг «Янги аҳд» қисмини ташкил этади.

Христианликнинг таълимоти. Манбалар хабар беришича, христианлик яҳудий муҳотида юзага келган. Бу эса христианликнинг яҳудийликдан кўп жиҳатдан таъсирланишига сабаб бўлди. Христианликнинг асосий ғояси - Исонинг одамзоднинг халоскори «мессия» эканлиги яҳудийликда мавжуд бўлиб, охиратга яқин келиши кутилаётган халоскор ҳақидаги таълимотдан келиб чиққандир.

Кейинчалик бу таълимот Худонинг мужассамланиши ёки Исонинг икки моҳияти - одам моҳияти, худо моҳияти ҳақида «гуноҳни ювиш», яъни Исонинг ўзини ихтиёрий тарзда қурбон қилиши ҳақиқатдаги таълимот билан мустаҳкамланади. Христианлик муқаддас рух ота-худо, ўғил-худо ва муқаддас рух - уч юзлик худо тўғрисидаги таълимот, жаннат ва дўзах, охиратда гўё дунёнинг охирига бориш, Исонинг қайтиши ҳақида ва бошқа ақидаларни ўз ичига олади.

¹⁸ Мирун Ю.В., Мирун. Ю. Г. Тайны богов и религий. - М., 1999. - С. 978.

Христиан жамоасининг шаклланиши, унинг ақидаларини тартибга солиниши, черков муносабатларининг ишлаб чиқиши, диний табакалар тузумининг вужудга келиши эрамизнинг IV аср бошларида 324 йили христианлик Рим империясида давлат дини деб эълон қилинганидан сўнг амалга ошди.

325 йили тарихда биринчи марта Рим императори Лициния империя худудидаги христиан жамоаларини ўзаро келиштириш ва тартибга солиш мақсадида Никей шаҳрида I Бутун Олам Христиан Соборини чақирди. 381 йили Константинополда II Бутун Олам Христиан Собори бўлиб ўтди. Бу соборларда христианлик таълимотининг асослари қабул қилинди ва бу асослар 12 қисмда ифодаланди.

Биринчи қисмда оламни яратган Худо ҳақида сўз юритилади.

Иккинчи қисмда Худонинг ўғли Исус Христосга имон келтириш ҳақида сўз боради.

Учинчи қисмда илоҳий мужассамлашув ҳақида сўз юритилиб, унга кўра, Исо Худо бўла туриб, бокира Биби Марямдан туғилган ва инсон қиёфасига кирган.

Тўртинчи қисмда Исонинг азоб-уқубатлари ва ўлими ҳақида сўз кетади. Бу гуноҳларнинг кечирилиши ҳақидаги ақидадир. Бунда Исонинг тортган азоблари ва ўлими туфайли Худо томонидан инсониятнинг барча гуноҳлари кечирилади деб эътиқод қилинади.

Бешинчи қисмда Исонинг хочга михланганидан сўнг уч кун ўтиб қайта тирилганлиги ҳақидаги ақида келади.

Олтинчи қисмда Исонинг мерожи ҳақида сўз юритилади.

Эттинчи қисмда Исонинг нузули (иккинчи маротаба эрга қайтиши) ҳақида сўз юритилади.

Саккинчи қисм Муқаддас Рухга имон келтирмоқ борасидадир.

Тўққизинчи қисм черковга муносабат ҳақида.

Ўн биринчи қисм ўлганларнинг оммавий тирилиши ҳақида.

Ўн иккинчи қисмда абадий ҳаёт ҳақида сўз юритилади¹⁹.

Христианликнинг бундан кейинги фалсафий ва назарий ривожда авлиё Августиннинг таълимоти катта рол ўйнади. Бешинчи аср бўсағасида у диннинг билимдан афзал эканлигини тарғиб қила бошлади. Унинг таълимотига кўра, борлиқ инсон ақли билишга ожизлик қиладиган ходисадир, чунки унинг ортида улуғ ва қудратли Яратувчининг иродаси яширинган.

Августиннинг тақдир ҳақидаги таълимотида айтилишича, Худога имон келтирган ҳар бир киши нажот топганлар сафидан ўрин эгаллаши мумкин. Чунки имон тақдир тақозосидир.

¹⁹ Насриддинов А.Н., Тоҳирова Н.А., Тоиров С.Т. Диншунослик. – Т.: 2006. – Б.33.

Хулоса

Ўзбекистонда нафақат ислом, балки зардўштийлик, буддавийлик, насронийлик, яхудийлик ва бошқа динларга нисбатан ҳам бирдек эътибор мавжуд. Ислом дунёси ўзбек халқи маънавий-тарихий қадриятларини қайта тиклаш ҳамда келгуси авлодлар учун бой ва ранг-баранг маданий меросни асраб-авайлашга қаратилган Ўзбекистон раҳбариятининг саъй-ҳаракатларини юксак баҳолайди. Беруний замонида ислом ягона ҳукмрон диний мафкура бўлиб турганини эътиборга олсак, зикр этилган асар ва ундаги теран фикрларни бундай ўқтамлик билан айтиш ғоят улкан жасоратни талаб этгани аён бўлади. Истилочиларнинг бундай вайронкор сиёсати кейин ҳам давом этган. Хусусан, мустабид шўролар мафкураси ҳукмронлик қилган даврда ҳам ана шундай ҳол рўй берган. Ниҳоятда бой қадриятларимиз, фалсафий таълимотларимиз, умуман ўз меросимиздан бебаҳра бўлиб қолдик.

Инсоният тарихи турли миллат ва диний эътиқодга мансуб одамлар юз йиллар мобайнида бир оила каби иноқликда яшаганлари борасидаги мисолларни ҳам билади. Минг йиллар давомида турли туман дин, маданият ва турмуш тарзига эга бўлган халқларнинг биргаликда яшаши ҳамкорлиги маркази бўлган Ўзбекистон буни инкор этиб бўлмайдиган тасдиғидир. Қадим замонлардан бу ерда мусулмончилик, насронийлик, яхудолик, буддийлик ва башқа кўҳна динлар нафақат бирга яшаган, балки бир-бирини тўлдирган, бойитган. Айнан шу заминда юз йиллар давомида дунё маданиятларининг катта миқёсдаги бир-бирини бойитиш жараёни рўй берган.

Ўзбекистон кўп миллатли давлат бўлиб, 136 миллат ва элат вакиллари истиқомат қилмоқда. Улар нафақат турли тилларда сўзлашади, балки турли динларга эътиқод қиладилар. Ҳозирда Республикада турли миллатлар ва элат вакилларининг диний урф-одатлар, анъаналар ва қадриятларни сақлаб қолиш учун етарли шарт-шароит яратилган. “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари

анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларни ривожланиши учун шароит яратади”²⁰.

Кўп миллатли Ватанимизда бугунги кунда ислом дини вакиллари билан бир қаторда ўн еттита конфессия вакиллари ёнма-ён яшаб

1999 йилнинг 14-16 сентябрь кунлари Тошкентда Юнеско раҳномалигида ўтказилган “Динлараро мулоқат ва тинчлик маданияти” мавзуидаги халқаро конгрессда жаҳоннинг 40 га яқин давлатларидан келган 80 дан ортиқ турли дин ва мазҳабларга мансуб вакиллар, йирик мутахассислар ва кузатувчилар иштирок этдилар.

Конгрессда қабул қилинган якуний ҳужжатларда динлар ва диний урф-одатлар ўртасида ҳамкорлик, таълим тизимида динлараро ва маданиятлараро мулоқат, Марказий Осиёда динлараро мулоқат ва жаҳондаги мажораларнинг олдини олиш ва тинчликни мустаҳкамлаш мақсадида ҳамкорликда ҳаракат қилиш дастурлари тавсия этилди.

Ўзбекистонда ҳар қайси дин ва диний ташкилот бошқа дин аҳлларига нисбатан тенг ҳуқуқли ва ўзаро дўстона муносабатда бўлмоғи даркор. Турли диний конфессиялар мавжуд бўлган ҳар қандай жамиятда бу принцип ғоят муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18, 29 ва 31-моддаларида бу масалага оид қоида ва нормалар белгилаб қўйилган.

Жумладан 18-моддада шундай дейилади: Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликка эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Шу ўринда И.А.Каримовнинг қуйидаги сўзларини келтиришимиз мумкин, “Ўзбекистонда турли оқим ва конфессияларнинг мавжудлиги ҳам шу билан изоҳланади. Мен меҳр билан айтишим мумкинки, халқимизнинг бутун тарихи давомида ҳеч қандай диний низо, одамларнинг миллати ва диний мансублигига қараб айириш ҳоллари бўлмаган ва бунга биз ҳеч қачон йўл қўймаймиз.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон. 1995. –Б. 5.

Истиқлол туфайли аجدодларимиз яратган бой ва ўлмас маданий меросни ўрганиш имкони туғилди. Тарихий хотирани тиклаш, халқимиз қалбида миллий қадриятларга содиқлик, ватанпарварлик туйғуларини шакллантириш ҳозирги кунда маънавий ҳаётнинг устувор йўналишига айланди. қуёш тандирига ўт қалайди. Унинг қайноқ тафтини соғинган майсалар нафис гиламдек кўзни қувнатиб, кўкка бўй чўзади. Еру кўкда уйғониш, янгиланиш, яшариш манзаралари намоён бўлмокда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: “Ўзбекистон”. 1997.
2. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. –Т.: “Ўзбекистон”. 1995.
3. Ўзбекистон Республикаси Презденти И.А.Каримовнинг ЮНЕСКО ижроия кенгаши сессиясининг 155–яқунловчи мажлисида сўзлаган нутқи.
4. Авесто: Яшт китоби/М.Исҳоқов таржимаси. – Т.: 2001.
5. Жабборов И., Жабборов С., “Жахон динлари тарихи”. – Т.: “Ўзбекистон”. 2002.